

Sofies värld

Sofies värld är en resa genom historien. Men filmen är också en berättelse som utspelas på flera olika plan. Ciceron är filosofen Alberto Knox, och med fjortonåriga Sofie diskuterar han människans förhållningssätt till verkligheten.

Rekommenderad för åk 5-7

En filmhandledning av
Agneta Svensson

En kritisk hållning förutsätter kunskaper om olika synsätt. Vi ser olika på världen, vi människor har olika förklaringar och beskrivningar på hur världen och människan är beskaffad. Idéhistorien kan förse barn och ungdomar med de verktyg som behövs. *Sofies värld* visar bland annat hur gamla förklaringsmodeller knyter an till vår verklighet idag.

Vad handlar filosofi om? En tillbakablick på grekiska herrar i tunika och en sentimental hyllning till en perukklädd Rousseau kan vara ett av svaren på den frågan. Men filosofi inrymmer också högaktuellt sprängstoff. Denna filmhandledning försöker knyta de stora livsfrågorna och ideologierna till aktuella frågor som kunskapsklyftor, nynazism och yttrandefrihet.

Filmens handling

Sofie är en vanlig tonårstjej i en norsk stad, fjorton år på det femtonde. Hon lever med sin mamma i ett mysigt hus. Sofies pappa arbetar utomlands. När Sofie får anonyma meddelanden med frågor så förändras hennes liv. Frågorna lyder "Vem är du?" och "Var kommer världen ifrån?".

I skolan har Sofie inte hört till de största ljusen, men en uppsats förändrar lärarens bild av Sofie. Uppsatsen heter "Den mytiska världsbilden" och hon läser den högt för klassen. Men vem den egentliga författaren är vet inte Sofie. Innehållet är en lika stor överraskning för henne själv, som för magister Jacobsen.

En mystisk hund söker upp Sofie och överlämnar en videofilm. I filmen möter hon för första gången filosofen Alberto Knox. Han talar till henne från Akropolis och presenterar för

Sofie och Alberto besöker medeltiden, asdasdfasdf och Tomas von Brömsen.

henne antikens två största tänkare, Sokrates och Platon. Sokrates avrättas med gift direkt under sändningen. Han anklagas för att föra ungdomen på villovägar. Platons berömda grottliliknelse får en förklaring.

Nästa ingrepp i Sofies tonårsvardag inträffar när hunden kommer för att hämta ett kuvert och sedan beledsagar henne ut i en sagans skog där musketörer fåktas, där ugglan hoar, dimman stiger från sjön och Rödluvan skymtar i brynet. Sofie kliver in i en övergiven stuga där spindelväv täcker allsköns bråte. I en spegel ser Sofie en flicka som liknar henne själv, men som ändå inte är hon. Flickan heter Hilde. Spegeln har också en sällsynt kvalitet. Sofie kan sticka sin hand igenom glaset som vore det av vatten.

I Mariakyrkan träffar Sofie Alberto öga mot öga. "Nu börjar medeltiden", säger han och så vandrar de ut i ett medeltida folkvimmel. Snart slår pesten till, och Sofie blir vittne till skrämmande syner samtidigt som Alberto talar om Hildegard von Bingen och Tomas av Aquino.

Snart beledsagar hunden Sofie till Albertos hem och mitt i det överfyllda biblioteket, rakt framför ögonen på henne, börjar hunden tala och förvandlas till Alberto. Han talar om en mystisk major och pekar ut honom som skapare till både Sofie och Alberto själv. Men samtalet hinner inte slutföras, för ett stort hål sprängs upp i väggen, en vältalig italienare kom-

mer in och för de båda direkt in i renässansen. Här får Sofie möta alla den tidens stora män, och hon möter också en söt skeppsgosse, misstänkt lik Georg, en kille i hennes klass.

Sofie skärper frågorna om vem hon egentligen är. Hon ställer Alberto mot väggen, och framför sin misstanke om att de båda kanske inte alls är verkliga människor. Alberto tar datorn till sin hjälp. Via den kommunicerar de direkt med majoren, som heter Albert Knag, och ställer frågor till honom om sin existens. Det framgår klart att de bara kommer att leva så länge han skriver om dem, och när sista sidan är avslutad är deras saga all.

Födelsedagen närmar sig och när dagen är inne firas den dubbelt. Å ena sidan möter vi Hilde Möller Knag i sitt flickrum tillsammans med sin mamma. Hilde var flickan som Sofie såg i spegeln. Å andra sidan firar också Sofie Amundsen med sin mamma den stora dagen.

Men Sofie har fortfarande mycket kvar att uppleva. Franska revolutionen blir en omvälvande upplevelse. Hon träffar Robespierre, Rousseau och så Olympe de Gouge, kvinnan som skrev ett traktat om jämställdhet mellan könen. Alberto spelar en strof ur Marseljäsens på klarinetten och berättar om hur våld och terror ersatte människornas rättmätiga kamp för frihet, jämlikhet och broderskap.

När magister Jacobsen i skolan ska undervisa om just franska revolutionen, ställer Sofie besvärliga frågor.

Hon kräver att få berätta om Olympe de Gouge och hennes kamp för jämlikhet mellan könen. Men Sofie tystas av Jacobsen, och då opponerar sig hela klassen. Jacobsen blir tvärförbannad och tackar för sig.

Snart beslutar sig Sofie för att hon och Alberto måste rymma från majoren och hans makt. Den sista nyckeln blir en introduktion till Hegel och dialektiken. Genom att tänka den tredje tanken, syntesen, ska majoren avledas under den strålände fest som väntar. Dessförinnan återstår ännu en revolution, den ryska. Den träder hon in i, alldeles ensam på vinden därhemma. Automated hörs bakom lakanen som hänger på tork och linnet färgas rött av blod. Snön faller över de ryska soldaterna och hon möter en pojke med bekant utseende som återger Lenins ord: "Bröd till folket, jord till bönderna, fred till landet och all makt till sovjeterna".

Festen blir en lyckad tillställning, och den planerade avledningsmanövern lyckas över förväntan. Alberto och Sofie rymmer ifrån festen. De springer genom skogen, forcerar spegeln, går igenom ett underjordiskt landskap och hamnar hemma hos Hilde. Hon väntar på sin pappa som ska komma hem när som helst. Sofie och Alberto blir varse att de är osynliga, och Hilde märker inte att de är närvarande när hennes älskade pappa anländer med båt till husets egen brygga. Nu får Hilde bokens sista sidor och hon läser högt. Boken slutar med trädgårdsfesten. Inte ett ord om Sofies och Albertos rymning. Då förstår de att de lyckats, att de fortsätter att existera trots att historien är färdigskriven.

Sofie och Alberto återvänder samma väg som de kom. Också nu hamnar de på ett kalas, men en betydligt mer storslagen tillställning än den förra. Här frotterar de sig med sagans alla fiktiva figurer, Robin Hood, Rödluvan, Pippi Långstrump, Zorro, alla trängs de på denna färgsprakande fest. Sofie och Alberto konstaterar att i likhet med de andra gästerna så är deras historier färdigskrivna för länge sedan, men de fortsätter att existera trots det.

Klichéernas kamp

Sofies värld är en komprimerad värld. De olika historiska epokerna med tillhörande ideologier presenteras i tablåform. Resultatet blir att tidsperioderna representeras av idén om historien, snarare än en presentation av en mångfasetterad dåtid. Medeltiden blir den mörka medeltiden, renässansen

blir myllrande och uppslagsrik, upplysningstiden revolutionär och den ryska revolutionen utmynnar i ett hopkok av socialismens klichéer. Detta grepp är kraftigt förenklande, men det ger också möjligheter att ifrågasätta filmens, och kanske också våra egna, klichéer av historien. Kritiska frågor är en av grundstenarna i Sofies värld. De kan också pröva giltigheten hos filmens historiska resuméer.

Alberto presenterar också tidigt Platons föreställning om att vi människor lever i en sinnevärld, där tingens och varelsernas är förgängliga och enbart spegelbilder av en annan värld, idévärlden, understruket av just användningen av spegeln som ett berättarelement. I spegeln ser Sofie på Hilde, och spegeln är vägen till den andra världen. I Platons spegelvärld är däremot formerna eviga, och där har de nått sin fulländning Platon står för en dualistisk verklighetssyn.

I Sofies värld existerar två världar sida vid sida. Det är dels den fiktiva världen där Sofie och Alberto finns. Dels den värld som framställs som den verkliga, den som författaren Albert och hans dotter Hilde befinner sig i. När Sofie och Alberto lämnat boken som skrivits om dem, så konstaterar hon: "Vi är idéerna, Alberto. Det är vi som är de eviga formerna".

Filmen gestaltar Platons idéer, manuskriftet iscensätter både sinnevärld och idévärld. De traditionella sago-gestalter som förekommit här och där under filmens gång, får också sin förklaring. Fantasins figurer lever eviga liv.

Sofie betyder visdom

När Sofie introduceras för medeltiden och hon samtidigt möter filosofen Alberto Knox för första gången, ger Alberto utgångspunkten för de lektioner i filosofi och idéhistoria som de ska ha tillsammans. Han klargör: "Min uppgift är att göra dig klok". Han förklarar också att namnet Sofie faktiskt betyder visdom. "Kunskap är makt" hävdar Alberto Knox.

Alberto tar på sig uppgiften att bli Sofies lärare. Han förmedlar kunskap genom samtal och tidsresor, och han hamnar också på mer och mer jämställd fot med sin elev. Sofie har också en annan lärare, magister Jacobsen. Han är inte alls okunnig, men undervisar genom att stå framme vid katedern och mäsas. Hans attityd mot eleverna är arrogant. Det är uppenbart att han inte förväntar sig något av värde från dem, men lyfter i början gärna fram Sofie när hon visar

att hon har oväntade kunskaper.

★ Vad betyder ett uttryck som "Kunskap är makt"? Är det verkligen så numera att kunskap är makt? Eller vad är det som ger makt i dagens svenska samhälle? Vilken typ av kunskaper leder till makt? Samtalet kan exempelvis handla om att olika sorters kunskap värderas olika. Pengar kan också leda till makt, likaså har det betydelse vilka föräldrar man har, var man bor, vilket modersmål man har och var man är född. Räcker det med kunskap för att ta makten? Vilka är det som egentligen bestämmer i Sverige och världen? Och hur gör man för att få makt över sitt eget liv?

★ Hur förmedlar Alberto kunskap och vilken sorts lärare är han? Jämför med Jacobsen. Är Jacobsen en bra eller dålig lärare, eller både och? Motivera.

En renässansmänniska

Genom ett hål i väggen träder Sofie och Alberto in till en myllrande renässansstad. Scenbilden är renässansen komprimerad, här myllrar och trängs den tidens stora och små på en och samma yta och i flera etage. Gäss, gatupojkar, ficktjuvar och gatumusiker umgås sida vid sida med Johan Gutenberg, Leonardo da Vinci, Kopernikus, Michelangelo och William Shakespeare. Sofie blir vittne till hur den första télast som når Europa lossas från ett av Vasco da Gamas skepp. Gränser sprängdes gång på gång, och världen växte för européerna. "Europa kastar sig ut i tillvaron", förklarar Alberto. Renässansen kännetecknades av en öppenhet för nya lösningar och tankar, samtidigt som konstnärer och vetenskapsmän blickade bakåt för att lära, framför allt av antiken. Platon var återigen namnet för dagen.

Alberto definierar epoken för Sofie: "Renässansen är människans 15-års-ålder".

★ Vilken bild av renässansen ges i filmen? Vi använder ibland uttrycket "en renässansmänniska" för att beskriva någon. Hur är en sådan person? Har Sofie något gemensamt med renässansmänniskan? Vad menar Alberto när han säger att "Renässansen är människans 15-årsålder"? Jämför gärna Sofies attityd till de stora livsfrågorna med hennes mammas inställning.

Välj väg

Majoren dikterar Sofies och Albertos öden. Han är guden som styr med enväldig hand. Alberto accepterar

detta motvilligt, även om han inser att majoren inte är fullkomlig. Han ser inga alternativ till att sluta existera när den sista sidan avslutats. Han suckar tungt hemma i sin bostad; "Det är lika bra att ge upp".

Senare, i majorsstugan, när Alberto är i full färd med att kortfattat redogöra för Nietshes grundläggande tankar, rycker en skinntorr dansk upp dörren. Han kliver rakt in, ser på Sofie och säger med emfas: "Du måste välja". Alberto tar sig för pannan: "Kierkegaard, honom hade jag glömt".

Kierkegaard, en viktig föregångare till existensialismen och en paradox. En pessimist med en tjurskallig tro på människans möjligheter. Han får ett stort inflytande på förloppet i resten av filmen, eftersom Sofie tar fasta på hans ord. Hon bestämmer sig för att hitta en väg ut ur sitt förutbestämda öde, ett öde skapat av andra. Men Alberto tvekar, han vill inte lämna festen när den är som bäst. Sofie måste övertala honom och hon bokstavligen sliter sig och Alberto ut ur deras omlopps bana. "Vi har rymt" säger hon upphetsat till Alberto när hon förstår att de lyckats.

★ Kierkegaard anser att människan har ett val, att hon aktivt måste ta ställning till livets valmöjligheter. Vad väljer Sofie – försöker hon ta makten över sitt liv? Jämför Sofies reaktion och inställning med Albertos. Hur reagerar han på valmöjligheten? Resonera med eleverna om detta är något de kan känna igen. Be dem att komma med exempel på en situation där de borde tagit ställning, men inte förmått. Led diskussionen vidare till frågor om exempelvis mobbing och antinazism. Hur stort är vårt personliga ansvar? Kan man vältra över ansvaret på någon annan?

Gör uppror

Filmen presenterar flera människor som varit föregångare och nydanare inom filosofi, vetenskap och samhällsliv. Sokrates är den förste i raden. Alberto berättar att Sokrates ville att människan ska ställa kritiska frågor, han ville att människor ska tänka själva. Men Sokrates tvingas tömma giftbägaren bland annat på grund av att han ansågs uppvigla ungdomen.

Under nedslaget i renässansen möter Sofie bland andra Kopernikus. Han upptäckte att jorden inte var universums medelpunkt, utan jorden istället kretsar kring solen. Kyrkan förbjuder hans teorier och tankar,

berättar Alberto.

Den franska revolutionen betydde döden för en kvinna som hette Olympe de Gouge. Sofie ser henne avrättas i giljotinen. Hon ansåg att kvinnor skulle ha samma rättigheter som män. Hon kritiserade också upprettare våld och mordande, men blev då betraktad som ett hot mot revolutionen som ville få slut på kungens envælde. Alberto och Sofie möter en av revoltens ledare, Robespierre, och han citerar filosofen Rousseau: "Jordens frukter tillhör alla, men jorden tillhör ingen". Alberto kommenterar med orden "många filosofer blev missbrukade".

Den ryska revolutionen skildras däremot på ett annat sätt. Militärer marscherar av och an, och en pojke återger Lenins ord: "Jord till bönderna, bröd till folket, fred till landet och all makt till sovjeterna". Han avslutar alla meningar med ordet "kamrat" för att betona att alla är lika.

Tillbaka i vardagen bär Sofie på en bok, "Det kommunistiska manifestet", av Friedrich Engels och Karl Marx.

Den korta inblicken i ryska revolutionen föregås av en introduktion till Hegel och dialektiken. Motsatsernas kamp som leder fram till en tredje lösning, syntesen. Innebörden illustreras av ett brospann som sträcker sig mellan ytterligheterna, där Alberto och Sofie möts i mitten.

★ Vad händer med de människor som under historiens gång varit nytänkande och oliktänkande?

Vilka är de människorna idag och hur blir de behandlade i Sverige och i världen i övrigt? Be eleverna redogöra för den scen i filmen när Sofie i klassrummet försöker berätta om Olympe de Gouge. Hur reagerar Jacobsen, och hur agerar hennes klasskamrater?

★ Här kan diskussionen exempelvis länkas till demokratibegreppet, yttrandefrihet och behovet av oberoende forskning. Ta gärna upp aktuella exempel på människor som dödsats, fängslats eller förföljts för sina åsikter.

★ Fundera på revolutionen i Ryssland. Fanns det liknande människöden som Olympe de Gouges under denna omvälvning? Varför genomfördes revolutionen och vem var Lenin? Ta också upp Det kommunistiska manifestet. Engels och Marx, vilka var de och på vilket sätt hör de ihop med Hegel och Lenin? Vad menar Alberto när han säger att många filo-

sofer blev missbrukade? Kopplingar kan göras till exempelvis Stalin-terrorn, kristenhetens korståg eller annan religiös intolerans.

Ordet är fritt

Sofie möter människor som kräver att få att uttrycka sig fritt. Hon möter också Johan Gutenberg som uppfann konsten att trycka böcker och skrifter. Detta medförde att tryckta alster spreds till betydligt fler människor än tidigare. I Sofies skola skriver eleverna för hand medan majoren sitter och skriver på en ordbehandlare. Även Alberto och Sofie kommunicerar med en dator.

★ Prata om vad det betydde för människors liv att fler och fler hade tillgång till böcker. Vilka kunde läsa, till exempel? Har alla elever i klassen en dator hemma? Hur använder de sin dator? Vilka kan de kommunicera med? Hur ofta chattar ett gatubarn i Calcutta? Vad händer med ett samhälle där några har tillgång till information och andra inte?

Mänskliga rättigheter

Majoren Albert Knag är FN-soldat, på uppdrag i ett främmande land. Sofies lärare Jacobsen försöker förmedla kunskaper om FN till sina elever. Han menar att de värderingar som fördes fram vid franska revolutionen numera förmedlas av FN, och syftar på våra grundläggande mänskliga rättigheter.

★ Använd dessa inslag i filmen till att ta upp vad FN är och vad FN ska stå för. Vilka rättigheter har barn över hela världen, enligt FN? Upplever eleverna att de har möjlighet att leva sina liv i enlighet med dessa rättigheter? Och hur är det med filmens Sofie? Vilken uppgift har en soldat i FN? Fungerar FN:s mål i praktiken? Vilken roll spelade FN i Bosnien och Kosovo?

Platon och filmens berättarteknik

Enligt idéhistorikern Sven-Eric Liedman är en av hörnstenarna i Platons ideologi att man på filosofisk väg kan komma till insikt om vad som är rätt. Denna tanke genomsyrar filmen. För Platon var också cirkeln den perfekta formen. I manuskriptet skapas cirkelrörelsen genom att återknyta de inledande resonemangen om världens tillblivelse med liknande frågeställningar i slutet. Sofie frågar sin mamma som gissar att världen kommer från gas och sten. Hon föreslår att Sofie ska söka svaret i ett lexikon.

Hilde har samma frågor till sin pappa. Hans svar lyder "Big bang". Men varken Sofie eller Hilde låter sig nöja med föräldrarnas svar. De upphör inte att ställa frågan. Cirkelrörelsen fortsätter. Det finns ingen början eller slut.

Alberto berättar också en anekdot om den ateistiske astronauten och den kristne hjärnkirurgen. Rymdfararen konstaterar att han aldrig sett vare sig Gud eller änglar uppe i rymden. Hjärnkirurgen kontrar med att han opererat många briljanta hjärnor, men aldrig sett en enda tanke.

★ Kan något existera utan att vi just nu kan se det med blotta ögat? Finns det en verklighet som vi inte kan se? Finns det exempelvis ett himmelrike och hur ser det i så fall ut? Stämmer det att fantasins skapelser aldrig dör? Kommer Sofie och Hilde fortsätta att leva, även om filmen har slutat rulla? Har de förresten någonsin funnits? Och finns det andra världar förutom vår – exempelvis liv på andra planeter?

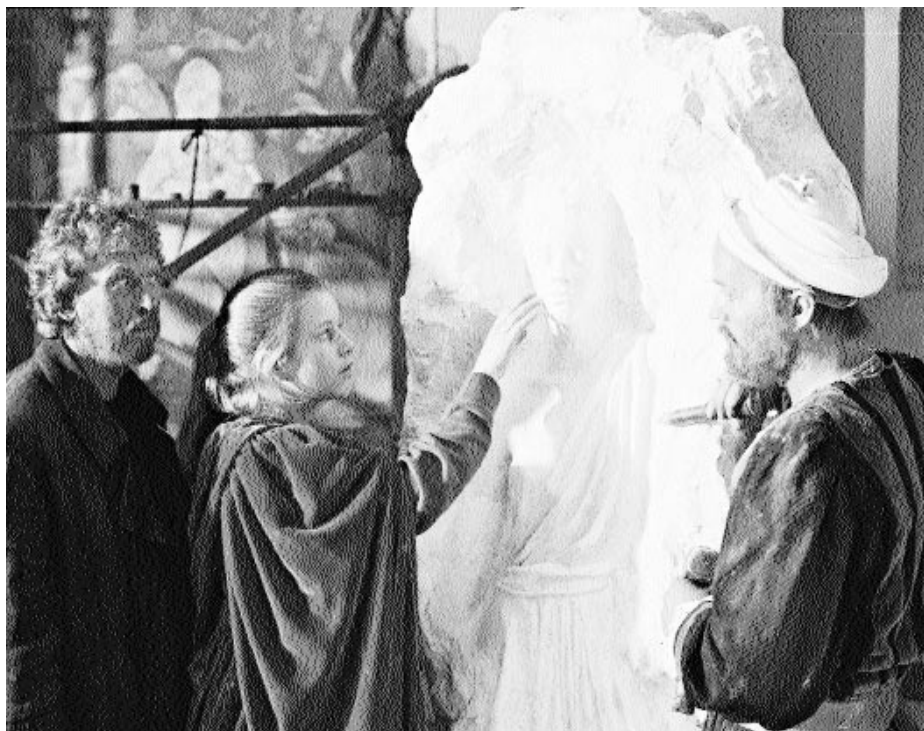
En bok blir film

Romanen är egentligen en serie föreläsningar i dialogform, signerade Alberto Knox. Här gör författaren Jostein Gaarder ett försök att låta Alberto Knox använda sig av den sokratiske majevtiken, en metod som han också redogör för i sin bok. Den handlar om att locka fram kunskap ur den skenbart ovetande. Insikter som redan finns där, som genom en skickligt förd dialog kan föras fram i ljuset. Platon tillämpade metoden i sina dialoger, och romanens Sofie kommer till insikt genom att prata med Alberto.

I filmen förstår Sofie sammanhangen genom att möta filosoferna öga mot öga och genom att besöka den tid som de varit verksamma i. Dialoger ersätts med handling, vilket är nödvändigt och grundläggande för omvandlingen från bokstäver till rörlig bild. Karaktärer som i boken enbart är streckgubbar, har i filmen byggts ut och getts en egen funktion. Den tydliga koppling till dagens undervisningssituation som finns i filmen, är mycket underordnad i boken.

Självfallet är det en mycket komprimerad idéhistoria som presenteras i filmen, jämfört med romanens mer inträngande och komplicerade sammanhang. Det som i romanen är en räkka av svindlande tankar och djärva idéer, kan i filmen helt utebli eller reduceras till en historisk tablå.

Vissa tänkare uteblir fullständigt i filmen, den inte helt obekante Jesus

Alberto & Sofie hälsar på hos Michelangelo i renässansens 1500-tal.

från Nasaret är ett exempel. Å andra sidan kan romanen uppfattas som torr och pratig, och då utgör filmen ett lockande och påkostat alternativ. Filmerna har dessutom vissa paralleller till Anders Grönros film *Agnes Cecilia*.

Bokens grepp är metaberrättelsens och detta förstärks ytterligare i filmen. Likt en rysk docka göms historier och berättelser i vart annat. *Sofies värld* är något så intrikat som en film om tillblivelsen av en roman samt ett återberättande av denna romans innehåll. Ett innehåll som i sig rymmer många separata historier. De olika lagren hakar i varandra. Alberto talar exempelvis direkt till Sofie från sin videofilm och vet mer om vad som händer i hennes vardagsrum just då än hon själv, och oberoende av tid och rum griper människor från olika epoker in i skeendet. Gemensamt för både boken och filmen är en stark tro på historieberättandets kraft.

Litteraturlista:

Jostein Gaarder, *Sofies värld* Roman om filosofins historia Rabén och Sjögren 1991
Sven-Eric Liedman – *Från Platon till Maozedong* De politiska idéernas historia Aldus 1972
Gunnar Eriksson och Tore Frängsmyr – *Idéhistoriens huvudlinjer* Wahlström & Widstrand 1982

Tidningen "Skolbarn" 2/99; ett temanummer om filosofi i skolan.

PRODUKTIONSUPPGIFTER

Norge 1999 Sofies verden
Manus: Petter Skavland, bearbetat av Erik Gustavson efter Jostein Gaarders roman "Sofies verden"

Regi: Erik Gustavson

Foto: Kjell Vassdal

Musik: Randall Meyers

Klippning: Anne Andressen

Scenografi: Torgny Braaten

I ROLLERNA

Sofie/Hilde – Silje Storstein

Alberto Knox – Tomas von Brömssen

Sofies mor – Andrine Saether

Majoren – Björn Floberg

Läraren – Nils Vogt

TEKNISKA UPPGIFTER

Längd: 114 min

Ljud: Dolby SR-D

Format: Vidfilm

Censur: Från 7 år

Svensk premiär: 19.11.1999

DISTRIBUTION

Svensk Filmindustri, 127 83
Stockholm tel 08-680 35 00 fax
680 37 04 www.sffilm.net

zoom